

Daniel Matusiak

Uniwersytet SWPS w Warszawie
ORCID: 0009-0003-8651-6955

Michał Wenzel

Uniwersytet SWPS w Warszawie
ORCID: 0000-0002-2998-4934

DOI: doi.org/10.34765/sp.0123.a03

POWSTAWANIE WIEJSKIEGO RUCHU SPOŁECZNEGO (WRS) W ŚWIELE TEORII MOBILIZACJI ZASOBÓW. ANALIZA PRZESTRZENNA¹

Streszczenie

Działalność ruchu Agrounia analizujemy przy użyciu teorii mobilizacji zasobów. Zakładamy, że jednym z głównych zasobów wiejskich ruchów społecznych (WRS) jest charakter przywództwa, a czynniki strukturalne stanowią ważne ograniczenie w mobilizacji. Stosowaną metodą badawczą jest analiza wydarzeń o charakterze protestu (*Protest Event Analysis*). Ujęcie geograficzne pokazuje, że rozproszenie ludności wiejskiej stanowi ważne ograniczenie w mobilizacji. Dane geograficzne na temat protestów analizujemy na poziomach wojewódzkim i powiatowym. Swoje protesty Agrounia lokowała w punktach posiadających dwie cechy. Po pierwsze, musiały to być istotne miejsca z punktu widzenia szlaków komunikacyjnych. Po drugie, uczestnicy powinni mieć względnie blisko do miejsca akcji i jest to warunek wynikający ze strukturalnych możliwości mobilizacyjnych.

Słowa kluczowe: Agrounia, wiejski ruch społeczny, protest, analiza geograficzna.

Kody JEL: C31

Artykuł badawczy

---

¹ Tekst powstał w ramach prac nad projektem OPUS finansowanym przez NCN. Projekt nr 2021/41/B/HS5/00536 „Od Samoobrony do Agrounii. Wiejskie ruchy społeczne po 1989 roku”, realizowany na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu SWPS.

THE EMERGENCE OF A RURAL SOCIAL MOVEMENT IN THE LIGHT OF THE RESOURCE MOBILIZATION THEORY. SPATIAL ANALYSIS

Summary

We analyse the activities of the Agrounia movement using the resource mobilization theory.

Using Protest Event Analysis as research method we test the assumption that one of the main resources of rural social movements is the nature of leadership, and structural factors are an important constraint on resource mobilization. Geographical data on protests are processed on two levels of administrative divisions. Agrounia located its protests in locations with two features. First of all, they were important from the point of view of communication routes. Secondly, the participants, as a result of structural mobilization opportunities, live and work relatively close to the place of action.

Keywords: Agrounia, rural social movement, protest, geographical analysis.

JEL Codes: C31

Research article

Wprowadzenie

Spółeczeństwo polskie ma silne korzenie wiejskie. Urbanizacja nastąpiła stosunkowo późno (dopiero w latach 60. XX wieku ludność miejska zaczęła stanowić większość mieszkańców Polski), wiejskie pochodzenie oddziałuje na styl życia i kulturę szerokich grup społecznych (Wasilewski 1986).

W artykule zawężamy pojęcie wiejskiego ruchu społecznego (WRS) do ruchów artykułujących interesy i aspiracje rdzennej ludności zamieszkałej na wsi, posiadającej związki ekonomiczne z rolnictwem. Oczywiście, na terenach wiejskich działają rozmaite inne ruchy społeczne, niespełniające tych kryteriów. Silne są ruchy ludności napływowej i zamieszkałej w miastach. Działają ruchy społeczne niemające celów ekonomicznych. Aktywne są ruchy o charakterze ekonomicznym, lecz niezwiązane z rolnictwem. Przykładem WRS powstałego w ostatnich latach jest Agrounia. Jej powstanie i rozwój jest tematem tego artykułu.

Działalność ruchu Agrounia analizujemy przy użyciu teorii mobilizacji zasobów, będącej sprawdzonym schematem pojęciowym w studiach nad ruchami społecznymi. Zakładamy, że jednym z głównych zasobów WRS jest charakter przywództwa. Czynniki strukturalne (rozproszenie ludności wiejskiej) stanowią ważne ograniczenie w mobilizacji. W świetle tych czynników stosujemy analizę przestrzenną. Naszą metodą badawczą jest analiza wydarzeń o charakterze protestu (*Protest Event Analysis*).

Na początku artykułu przedstawiamy krótko autorską definicję WRS. Następnie prezentujemy zastosowany przez nas schemat analizy: wybrane elementy teorii mobilizacji zasobów, ich operacjonalizacja w odniesieniu do WRS i pytania badawcze, a także metodologia badań empirycznych. Kolejną część to wyniki badań: opis ilościowy protestów Agrounii wraz z zastosowaniem analizy geograficznej. Kończymy podsumowaniem zawierającym szersze wnioski i dalsze hipotezy wykraczające poza bezpośredni przedmiot badań empirycznych.

Definicja wiejskich ruchów społecznych (WRS)

Termin „wiejski ruch społeczny” (WRS) jest używany w kilku sprzecznych znaczeniach. Woods (2003) używa go do opisu różnych grup działających na terenach wiejskich, które noszą cechy nowych ruchów społecznych (NSM), zgodnie z powszechnym użyciem tego pojęcia w literaturze. Buechler (2008), Mooney (2000) oraz Gorlach i in. (2008) także ugruntowali rozumienie mobilizacji wiejskiej w literaturze dotyczącej nowych ruchów społecznych. Nasza definicja jest inna – WRS wyraźnie odróżniamy od nowych ruchów społecznych. Mobilizacja obszarów wiejskich może mieć przyczyny ekonomiczne i pozaekonomiczne. WRS przynależą do tej pierwszej kategorii, a nowe ruchy społeczne – do drugiej. Woods (2003, s. 312) opisuje szereg czynników, które zmieniły układ sił w regionach wiejskich i przyczyniły się do konfliktu interesów między mieszkańcami osiadłymi i napływowymi. Jednocześnie zaciera się podział na przestrzeń miejską i wiejską. Dodatkowo, zmianie ulegają postawy – pojawiają się nowe dyskursy zakorzenione w ekologii, prawach zwierząt i radykalnym obywatelstwie. Te nowe tendencje stoją w opozycji do WRS, tak jak je definiujemy.

WRS to artykulacja interesów i tożsamości sił społecznych marginalizowanych w procesach cywilizacyjnych. WRS wyrażają interesy grup zależnych

od władz publicznych, ale marginalizowanych w procesie podejmowania decyzji politycznych. Co więcej, ludzie ci są marginalizowani kulturowo przez elity miejskie, które nie rozumieją ani rolnictwa jako działalności gospodarczej, ani wiejskiego stylu życia. W latach III RP pojawiły się liczne WRS; najsilniejszy i najlepiej opisany to Samoobrona. Do jej strategii, celów i modelu przywództwa nawiązuje Agrounia.

Teoria mobilizacji zasobów (TMZ)

Powstanie Agrounii jako WRS wyjaśniamy posługując się teorią mobilizacji zasobów (TMZ). Uwzględnione są w niej zarówno obiektywnie istniejące uwarunkowania społeczno-gospodarcze (nierówności), jak i zasoby aktorów społecznych (kapitał ludzki i społeczny). Zgodnie z TMZ, ruch społeczny powstaje za sprawą niezaspokojonych oczekiwań (*grievances*). Jednak ich istnienie nie wyjaśnia powstania RS, bo jednostki często ich nie formują, mimo niezaspokojenia oczekiwań. Aby tak się stało, spełnione muszą być określone warunki.

TMZ bada czynniki strukturalne, w tym dostępne zasoby grupy i pozycję członków grupy w sieciach społeczno-politycznych, aby przeanalizować charakter i sukces ruchów społecznych). Zgodnie z tą teorią, uczestnictwo w ruchach społecznych jest zachowaniem racjonalnym, opartym na wnioskach jednostki na temat kosztów i korzyści uczestnictwa, a nie zrodzonym z psychologicznej predyspozycji do marginalizacji i niezadowolenia (Klandermans 1984).

TMZ oparta jest następujących założeniach (Jenkins 1983):

1. Działania członków i uczestników ruchu społecznego są racjonalne.
2. Na działania ruchu społecznego duży wpływ ma zinstytucjonalizowana nierównowaga sił i konflikty interesów.
3. Nierównowaga sił i konflikty interesów powodują żądania, które prowadzą do mobilizacji społecznej dążącej do zmiany dystrybucji zasobów.
4. Scentralizowane i formalnie ustrukturyzowane ruchy społeczne są w stanie skuteczniej mobilizować zasoby i osiągać cele zmian niż zdecentralizowane i nieformalne ruchy społeczne.
5. Na powodzenie ruchów społecznych duży wpływ mają m.in. strategie działania i otoczenie polityczne.

Zasoby materialne ruchu społecznego obejmują: pieniądze, organizacje, siłę roboczą, technologię, środki komunikacji i środki masowego przekazu, podczas gdy zasoby niematerialne obejmują: legitymację, lojalność, relacje społeczne, sieci, powiązania osobiste, uwagę publiczną, autorytet, zaangażowanie moralne i solidarność (Fuchs 2006).

Ruchy społeczne pojawiają się w warunkach deprywacji względnej. Jest to niezadowolenie, które może odczuwać grupa społeczna, gdy porównuje swoją sytuację do podobnych grup i dochodzi do wniosku, że nie otrzymuje tego, na co zasługuje (Orum 1974). Ta kombinacja tworzy zjawisko niespełnionych oczekiwań, a przynajmniej oczekiwań, które spełniają się wolniej. Względna deprywacja jest przeto miarą subiektywną, która zależy od tego, jak grupa społeczna jest postrzegana na tle innej podobnej grupy; w rzeczywistości została zdefiniowana jako stan psychiczny wynikający z rozbieżności między oczekiwaniami a jakością życia, którą uzyskują (Gurr, 1970).

Tak więc, zgodnie z TMZ, sekwencja powstawania ruchu społecznego jest następująca:

1. istnienie obiektywnie istniejących czynników powodujących upośledzenie określonych grup społecznych;
2. pojawienie się deprywacji względnej, a więc subiektywnie postrzeganego niezaspokojenia oczekiwań czy też potrzeb; może się wyrażać jako poczucie niesprawiedliwości, krzywdy, wyzysku;
3. posiadanie przez członków grupy zasobów materialnych lub niematerialnych, które można uruchomić w celu samoorganizacji. Skuteczna organizacja ruchu społecznego wymaga:
  - korzystnych warunków wewnątrz systemu (*political opportunity structure*; Della Porta 2013), umożliwiających skuteczną artykulację celów;
  - czynnikiem legitymizującym działalność ruchów społecznych jest istnienie tzw. *collective action frames*, czyli istniejących tradycji i historycznie ukształtowanego planu protestu (Foryś 2015).

Można więc podsumować: ruchy społeczne formują się wtedy, gdy:

- upośledzenie danej grupy jest uświadomione, kiedy posiada ona środki, aby się zorganizować i dotrzeć ze swoim przekazem do opinii publicznej,
- w systemie istnieją rysy czy pęknięcia pozwalające na uzyskanie ustępstw,
- grupa społeczna odwołuje się do tradycji zrozumiałych w społeczeństwie i uznanych za prawomocne.

Czynniki kontekstowe (deprywacja względna, ramy działań zbiorowych)

Wiejskie ruchy społeczne w Polsce pojawiły się w sytuacji poważnego pogorszenia sytuacji bytowej ludności wiejskiej. W latach intensywnej transformacji (1990–1992) realne dochody rodzin rolniczych znacznie się obniżyły, a wdrożenie mechanizmów wolnorynkowych spowodowało radykalny wzrost oprocentowania kredytów i kosztów produkcji rolnej oraz likwidację PGR-ów i upadek wielu zakładów przemysłowych (Foryś 2008, s. 121–124). W tych warunkach nasiliły się protesty organizowane najpierw spontanicznie przez grupy rolników, które później przybrały formę instytucjonalną. Ta obiektywnie istniejąca deprywacja została przez ludność wiejską zinternalizowana i wyrażona podczas protestów w pierwszych latach po transformacji. Najsilniejszą z grup ukonstytuowanych w tamtym okresie była Samoobrona, która zastąpiła NSZZ RI S jako głównego organizatora protestów rolnych (Gorlach 2000).

Agrounia powstała jako reakcja na uświadomioną deprywację: pogorszenie sytuacji producentów w wyniku sankcji nałożonych na Rosję, szczególnie nasilone po wybuchu wojny w Ukrainie, kiedy to nasilił się import żywności z Ukrainy.

Warto zwrócić uwagę, że Agrounia nie działa w symbolicznej i ideowej pustce, lecz odwołuje się do wypracowanych w minionych dekadach ram działań zbiorowych (*collective action frames*), które przechodziły istotne przemiany. Jak pisze Foryś (2015, s. 19): „dynamika zmian ram znaczeniowych ukierunkowana była na eliminowanie przez kontestatorów w kolejnych okresach tych ram, które nawiązywały do wymiaru religijno-patriotycznego oraz etosu chłopskiego, [przy czym] ciągłość historyczną zachowała podstawowa rama interpretacyjna nawiązująca do symboliki narodowej, jak również coraz większą rolę odgrywać zaczęły ramy nawiązujące do aktualnego położenia tej kategorii społecznej”.

Katalizatorem skutecznego formowania ruchu społecznego jest możliwość artikulacji żądań w logice systemu, przy wykorzystaniu istniejących uwarunkowań i sprzeczności wewnątrz elit (*political opportunity structure*). Samoobrona uczestniczyła w życiu politycznym od 1992 r., a jej model działania określano czasem jako populistyczny (Pacześniak 2010). Nie wchodząc w ocenę trafności tego określenia, należy zauważyć brak ograniczeń symboliczno-światopoglądowych w działaniach tego ruchu: budował koalicje zarówno z partiami po prawej stronie sceny politycznej, jak i na lewicy. Agrounia powieliła ten model politycznego uczestnictwa. Niektórzy obserwatorzy życia politycznego

(Trudnowski 2023) dostrzegają w tym modelu działania możliwość zakwestionowania istniejących utrwalonych podziałów socjopolitycznych.

Pytania badawcze: zasoby WRS

Nasze pytania badawcze dotyczą dwóch typów zasobów: przywództwa w ruchu wiejskim i związanej z nim geograficznej dystrybucji aktywności.

Przywództwo jest kluczowe dla powstania WRS. Samoobrona była w dużej części tworem Andrzeja Leppera. Jego osobowość jako lidera, wizerunek i komunikacja były wielokrotnie analizowane (Czechowska-Derkacz 2012; Drozd-Piasecka 2001; Marczevska-Rytko 2014). Określano go jako przywódcę charyzmatycznego, trybuna ludowego nawiązującego do tradycji chłopskich przywódców, a w jego komunikacji dostrzegano wyjątkową wyrazistość i radykalizm. Michał Kołodziejczak świadomie nawiązuje do tych elementów - stwierdził, że wzoruje się na przywódcy Samoobrony i jednocześnie na przedwojennym ruchu ludowym („Tygodnik Poradnik Rolniczy”, 17.02.2022). Rekonstruując powstanie i rozwój Agrounii koncentrujemy się na działaniach lidera, ponieważ to on jest zarówno jego założycielem, jak i najbardziej rozpoznawalną postacią.

Z działalnością lidera związany jest wymiar geograficzny. W odróżnieniu od ruchów miejskich czy też ruchu robotniczego, działacze WRS są rozproszeni. Wynika to w sposób oczywisty z charakteru działalności rolniczej i niskiej koncentracji zaludnienia obszarów wiejskich. Zakładamy więc, że działania Agrounii koncentrować się będą w pobliżu regionu, w którym rozpoczynała ona swoją działalność i w którym M. Kołodziejczak uprawia rolę. Dodatkowo zakładamy, że obszary szczególnego nasilenia protestów WRS to główne arterie komunikacyjne (blokady jako metoda protestu) oraz miejsca, gdzie znajdują się instytucje odpowiedzialne za sprawy wsi i rolnictwa (demonstracje). Sądzymy więc, że Agrounia kontynuuje model działania Samoobrony również, jeśli chodzi o metody i cele protestów.

Aby zweryfikować hipotezę dotyczącą geograficznych rozkładów protestów Agrounii, analogiczną analizę przeprowadzamy dla NSZZ RI S, organizacji posiadającej inny geograficzny punkt ciężkości.

Metodologia

Powstanie i aktywność Agrounii badamy stosując metodę analizy wydarzeń o charakterze protestu (*protest event analysis* – PEA). Jest to metoda (Koopmans i Rucht, 2002), która pozwala na kwantyfikację szerokiego zakresu właściwości protestu. W PEA rejestrowane są szczegóły zdarzeń protestacyjnych, które mogą być analizowane niezależnie lub wykorzystywane jako korelaty innych wydarzeń społecznych, politycznych czy gospodarczych. W artykule używamy schematu kodowania PEA opracowanego i przetestowanego przez Ekierta i Kubika (1999). W celu kodowania protestów wykorzystano wystandaryzowany kwestionariusz rejestrujący cechy wszystkich wydarzeń protestacyjnych, o których informacje były dostępne w wybranych źródłach domeny publicznej. Cechy te obejmują: zakres protestu, liczbę uczestników, czas i miejsce zdarzenia, kategorie społeczno-demograficzne uczestników, organizatorów, cele i skutki akcji protestacyjnej. Uwzględniono również dane kontekstowe dotyczące reakcji na protest, zarówno ze strony władz, jak i innych podmiotów społeczeństwa obywatelskiego; ilościowe i jakościowe.

WRS są zoperacjonalizowane jako wystąpienia zbiorowych aktów protestu wiejskiego. Wiejski protest jest zdefiniowany jako: 1. dziejący się na obszarze wiejskim; lub 2. z udziałem aktorów wiejskich; lub 3. dotyczy spraw specyficznych dla wsi, życia na wsi, spraw wiejskich, rolnictwa lub środowiska naturalnego. Nie wszystkie protesty rejestrowane jako wiejskie są wyrazem WRS. Badanie zawiera katalog wszystkich publicznie zarejestrowanych wiejskich zbiorowych aktów protestu w latach 2012–2022.

Korzystaliliśmy ze źródeł branżowych i lokalnych. Źródłem informacji są media, które w swoich materiałach skupiają się na sprawach ekologii, wsi i rolnictwa. Dostęp uzyskaliśmy poprzez kwerendę materiału w wyspecjalizowanej firmie. Jednostka analizy łączy informacje pochodzące z serii artykułów ze wszystkich analizowanych publikacji dotyczących jednego konkretnego zdarzenia protestacyjnego lub szeregu działań, które można określić jako pojedynczy zbiorowy protest publiczny. Pełna lista użytych źródeł znajduje się w aneksie.

Agrounia: powstanie i model przywództwa

Historia Agrounii nie rozpoczyna się wraz z jej formalną rejestracją ani nawet wraz z pojawieniem się tej nazwy w mediach. Poprzedzona była przez

Stowarzyszenie Polskich Producentów Ziemniaków i Warzyw Unia Warzywno-Ziemniaczana. Pod taką nazwą została wpisana do rejestru 8 czerwca 2018 r., choć pierwsze posty na profilu FB stowarzyszenia noszą datę 4 marca 2018 r. Zawierają elementy manifestu programowego, ale przede wszystkim miały być narzędziem mobilizacji wokół powstającego ruchu oraz wobec zbliżającego się protestu. I właśnie w relacjach z tego protestu Michał Kołodziejczak i Unia Warzywno-Ziemniaczana pojawiają się w naszych źródłach po raz pierwszy (www1). Kontekst tych relacji wskazuje na sektorowy charakter stowarzyszenia – przedstawiciele producentów ziemniaków i warzyw dołączają do protestu reprezentantów innych działów rolnictwa. Ale już postulaty zgłaszane podczas tego pierwszego protestu mogły być zapowiedzią poszukiwania szerszej bazy społecznej wśród rolników, nie ograniczanej tylko do producentów warzyw. Pojawiają się również postulaty o szerszym zasięgu: zmiany ministra rolnictwa, zmian w imporcie zbóż, wyrównania dopłat Unii Europejskiej do poziomu zachodniej Europy czy wreszcie „unormowania stosunków dyplomatycznych z Rosją”.

Nazwa „Agrounia” po raz pierwszy w mediach społecznościowych pojawia się 21 listopada, a w naszych źródłach 12 grudnia 2018 r. (www2). Komentarze medialne dotyczą blokady A2 w Brwinowie w związku z ASF i niezadowoleniem hodowców trzody chlewnej wobec polityki rządu i działań Inspektoratu Weterynaryjnego w przeciwdziałaniu rozprzestrzeniania choroby i ochrony trzody chlewnej. Nieco wcześniej, 7 grudnia 2018 r., zarejestrowana została Fundacja Agrounia. Takie posunięcie zdaje się łączyć potrzebę poszerzenia bazy społecznej z możliwościami pozyskiwania źródeł finansowania działalności. Agrounia szuka poparcia już nie tylko u producentów warzyw, nawet nie tylko u rolników. „Łączymy interesy rolników z potrzebami konsumentów. Tylko razem uzdrowimy polskie rolnictwo i handel. Kochamy żywność made in Poland” – czytamy na stronach Fundacji. Ambicją i celem Agrounii staje się nie tylko reprezentowanie rolników, ale także powstanie ogólnospołecznego ruchu zdolnego połączyć interesy wielu grup społecznych i zawodowych.

Zwieńczeniem tego procesu jest sformalizowanie Agrounii jako partii politycznej co formalnie następuje 3 marca 2022 r. Nasze źródła, ograniczone tylko do opisów protestów, nie mogą dać odpowiedzi na pytanie, czy rejestracja partii politycznej była od początku celem twórców ruchu, czy jest wynikiem niewielkiego oddziaływania dotychczasowymi metodami na rzeczywistość. Wyniki sondaży preferencji partyjnych nie pozwalały na duży optymizm już od momentu utworzenia partii politycznej. I być może dlatego, w obliczu zbliżających się wyborów parlamentarnych, pojawiła się próba poszerzenia

elektoratu – podpisana została deklaracja ideowa z Porozumieniem Jarosława Gowina (15 lutego 2023 r.). Pomimo pojedynczych optymistycznych sondaży (www3), ruch ten jednak nie przetrwał próby czasu. Koalicja Agrounii i Porozumienia nie trwała nawet 100 dni i została zakończona równoległymi oświadczeniami Magdaleny Sroki (Porozumienie) i Michała Kołodziejczaka 23 maja 2023 r.

Wszystkie trzy podmioty, Unia Warzywno-Ziemniaczana, Fundacja Agrounia oraz partia polityczna Agrounia mają jeden wspólny mianownik. W każdym z tych trzech twórców funkcje kierownicze, wpisane w oficjalnych dokumentach, pełni Michał Kołodziejczak. Jest prezesem zarządu Stowarzyszenia Polskich Producentów Ziemniaków i Warzyw Unia Warzywno-Ziemniaczana od dnia wpisania do rejestru stowarzyszeń. Fundator Fundacji Agrounia, Michał Kołodziejczak, jest również prezesem zarządu Fundacji Agrounia od początku działalności. Michał Kołodziejczak figuruje również wśród osób zgłaszających partię polityczną do rejestru oraz jest jej prezesem. Fundacja i partia polityczna zarejestrowane są pod tym samym adresem w Sieradzu, a stowarzyszenie w Błaszczkach – wsi w powiecie Sieradzkim. Te czynniki wskazują na koncentrację władzy w organizacji. Również w przekazach medialnych i mediach społecznościowych jedyną osobą wypowiadającą się w imieniu każdej z tych organizacji, czy właściwie każdego z wcieleń tej organizacji, jest Michał Kołodziejczak. Jest głosem i twarzą Agrounii.

Dla przejrzystości prezentacji danych wszystkie wcielenia tego ruchu społecznego w dalszej części artykułu prezentowane są jako Agrounia. Ewolucja ruchu, osoba Michała Kołodziejczaka, szybkość zastąpienia Unii Warzywno-Ziemniaczanej przez Agrounię (kilka miesięcy) w mediach w pełni uzasadniają taką decyzję.

Charakterystyka protestów

W badanym okresie (2012–2022) źródła ujawniły 619 protestów organizowanych przez różnorodnych aktorów, którzy protestowali w bardzo różnorodnych sprawach. Protesty ekonomiczne związane z produkcją rolną (tabela 1) stanowiły niemal połowę wszystkich protestów zorganizowanych wtedy w Polsce.

Tabela 1. Cele protestów w latach 2012–2022

Wyszczególnienie	Liczba protestów	Udział we wszystkich protestach (w %)
Ekonomiczny związany z produkcją rolną	288	46,53
Ekologiczny (ochrona środowiska naturalnego)	168	27,14
Światopoglądowy/tożsamościowy	129	20,84
Ekonomiczny niezwiązany z produkcją rolną	21	3,39
Polityczny (w tym żądania personalne dotyczące przedstawicieli władzy)	11	1,78
Brak danych	2	0,32

Źródło: opracowanie własne.

Źródła nie zawsze ujawniają instytucjonalnego organizatora/uczestnika protestu. Często pojawiają się określenia ogólne typu „rolnicy” czy „hodowcy”. Taki nieprecyzyjny opis pozwala przypisać dany protest do kategorii protestów rolniczych, ale nie pozwala zidentyfikować organizatora czy uczestnika w sensie organizacyjnym. Zidentyfikowanych organizatorów/uczestników protestów rolniczych obrazuje tabela 2.

Tabela 2. Organizacje – uczestnicy protestów w latach 2012–2022

Wyszczególnienie	Liczba protestów	Udział we wszystkich protestach (w %)	Udział w protestach rolniczych (w %)
Agrounia	101	16,32	34,24
NSZZ RI S	28	4,52	9,49
OPZZ RiOR	18	2,91	6,10
Związek Sądowników RP	14	2,26	4,75
Samoobrona	8	1,29	2,71

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki dokumentują wyjątkową aktywność Agrounii. Co trzeci protest rolniczy w Polsce odbywał się z udziałem Agrounii. Z czego, jak podają źródła, jedynie dziesięć protestów przypisanych Agrounii w tabeli 2 to protesty, w których Agrounia występowała jako uczestnik, a nie jako organizator.

Postulaty podnoszone przez Agrounię są zdominowane przez ekonomiczne aspekty produkcji rolniczej (tabela 3). Pozostałe cele protestów pojawiają się gdy Agrounia występuje jako wspierający uczestnik protestów innych grup społecznych, np. górników (www4). Takie wspieranie w protestach innych grup społecznych może być emanacją rosnących ambicji organizacji. Chęć odegrania znaczącej roli na szerszej scenie wymusza poruszanie tematów niezwiązanych z produkcją rolną lub związanych pośrednio oraz konieczność zabierania głosu w sprawach o zasięgu szerszym niż lokalny.

Tabela 3. Cele protestów Agrounii

Wyszczególnienie	Liczba protestów	Odsetek w typie
Ekonomiczny związany z produkcją rolną	83	82,18
Światopoglądowy/tożsamościowy	14	13,86
Polityczny (w tym żądania personalne dotyczące przedstawicieli władzy)	2	1,98
Ekonomiczny niezwiązany z produkcją rolną	2	1,98

Źródło: opracowanie własne.

Formy protestów rolniczych odzwierciedlają zasoby i środki posiadane przez samych protestujących. Zdecydowanie najczęstszą formą rolniczego protestu jest blokada (tabela 4). Stosunkowo łatwo ją przeprowadzić niewielkimi siłami – wystarczy kilkunastu protestujących maszerujących po przejściu dla pieszych lub kilka ciągników jadących powoli newralgiczną drogą. Można ją przeprowadzić bez konieczności mobilizowania uczestników na wiele godzin czy dni, bez konieczności organizowania specjalnego transportu dla uczestników, jak w przypadku wiecu czy demonstracji pod Sejmem czy Urzędem Wojewódzkim. Jednocześnie efekty wywoływane przez zablokowanie ruchu drogowego

mają większy zasięg niż samo miejsce blokady. Wywołują utrudnienia nie tylko w miejscu blokady, bowiem tworzące się korki wpływają na cały system komunikacji. Powodują zainteresowanie nie tylko samych „dotkniętych” protestem kierowców czy przechodniów, ale również służb oraz, co najważniejsze, mediów.

Tabela 4. Formy protestów rolniczych

Wyszczególnienie	Liczba protestów	Udział we wszystkich protestach (w %)
Blokada drogi lub miejsca publicznego (np. placu), pikieta	159	53,90
Demonstracja, marsz, wiec	83	28,14
List otwarty, oświadczenie, apel do społeczności	45	15,25
Inne	28	9,49
Brak danych	14	4,75
Konferencja prasowa	10	3,39

Źródło: opracowanie własne.

Blokady rolnicze to cała gama sposobów na ograniczenie ruchu: kilka osób z flagą i transparentem na przejściu dla pieszych, ciągniki jeżdżące wokół ronda, kawalkada ciągników powoli jadąca drogą, ciągniki czy inne pojazdy zaparkowane w newralgicznym punkcie. Niezależnie od formy blokada odnosi skutek w utrudnieniu ruchu drogowego, czym wymusza zainteresowanie publiczności, służb, władz oraz mediów. Zablockowanie ważnej drogi czy skrzyżowania ma duży wpływ na funkcjonowanie czasami bardzo rozległego regionu i może stanowić przyczynek do przyspieszenia reakcji władz. Reakcje typu: spotkanie z wojewodą, rozpoczęcie negocjacji przez ministra, telewizyjne wystąpienie premiera to dowody skuteczności i siły podjętego przez organizatora działania.

Drugą w kolejności, najczęściej wykorzystywaną przez rolników formą protestu była demonstracja. To forma protestu wymagająca zgromadzenia uczestników w konkretnym miejscu i jej oddziaływanie uzależnione jest od

liczby uczestników. Jej zaletą jest na pewno konkretnie wskazany adresat żądań. Wielka demonstracja pod Sejmem czy Kancelarią Prezesa Rady Ministrów jest znacznie trudniejsza do zorganizowania, wymaga odpowiednio większej liczby uczestników i z oczywistych względów jest kosztowniejsza. Łatwiej zorganizować zainteresowanych lokalnie – do przyjazdu pod Urząd Wojewódzki czy Starostwo.

Pod względem form protestu Agrounia stanowi doskonały przykład organizacji rolniczej (tabela 5). Preferuje blokady, nie unika demonstracji czy wiecu.

Tabela 5. Formy protestów Agrounii

Formy protestów Agrounii	Liczba protestów	Udział we wszystkich protestach (w %)
Blokada drogi lub miejsca publicznego (np. placu), pikieta	53	46,49
Demonstracja, marsz, wiec (w miejscu publicznym, np. ulica)	27	23,68
List otwarty, oświadczenie, apel do społeczności	12	10,53
Konferencja prasowa	10	8,77
Inne	10	8,77
Brak danych	2	1,75

Źródło: opracowanie własne.

Należy zauważyć, że blokady dróg organizowane przez Agrounię należą do tych najbardziej spektakularnych. Przykładem niech będzie protest zorganizowany 21 października 2020 r. Źródła nie precyzowały liczby uczestników, ale informowały o organizacji „ponad dwustu” blokad w całym kraju. Po dokładnym zliczeniu lokalizacji blokad okazało się, że protest miał miejsce w 104 powiatach i miastach na prawach powiatu wymienionych z źródeł.

Agrounia nie zadowala się również pojedynczymi akcjami protestacyjnymi. Kilkukrotnie zastosowano strategię protestu podzielonego na trzy fazy. Pierwsza odsłona to konferencja prasowa lidera. Lider z kilkoma działaczami prezentują mediom problem, dla którego się zgromadzili, oświadczając, że przekazali postulaty i zapowiadają drugą fazę protestu, a w razie braku reakcji

dalszą eskalację. Drugą fazą są blokady realizowane według wyżej nakreślonych scenariuszy. Trzecia faza, kulminacja, to wielka demonstracja na ulicach Warszawy, czasami połączona z „marszem gwiazdzistym”, kiedy to uczestnicy blokad w kraju zjeżdżają do Warszawy.

Te „gwiazdziste marsze” i „konferencje prasowe” to niejedyny przejaw innowacyjności działaczy Agrounii. Zapoczątkowali oni również akcje skierowane przeciwko dyskontom sprzedającym importowane owoce i warzywa, podczas których uczestnicy ostentacyjnie kupowali pojedyncze egzemplarze np. jabłek skutecznie paraliżując pracę sklepu. Nie zadowalali się również protestami pod Sejmem, ale kilkakrotnie zanieczyszczali obornikiem podjazdy do posesji konkretnych posłów – niejako imiennie adresując swoje żądania.

Geograficzny wymiar działalności Agrounii

Dobór źródeł, z których większość to publikatory internetowe o zasięgu lokalnym i/lub branżowym, pozwolił nam na stworzenie geograficznego obrazu rolniczych protestów w Polsce do poziomu powiatu. Konsekwencją takiego podejścia jest zmiana prezentowania danych. W poprzednich fragmentach liczyliśmy protesty niezależnie od liczby lokalizacji, w których wydarzenia miały miejsce podczas jednego protestu. W tej części jednostką będzie lokalizacja każdego pojedynczego wystąpienia (niezależnie od ich liczby składającej się na cały protest), co pozwoli nam wskazać najczęściej wybierane miejsca protestów w ujęciu geograficznym również dla poszczególnych aktorów.

Pierwsze miejsce w rankingu najczęściej wybieranych powiatów protestu zajmuje Warszawa. Wszystkie urzędy centralne, a więc adresaci roszczeń protestujących, mają swoje siedziby w stolicy. Oczywiście również oddźwięk medialny protestu w Warszawie jest odpowiednio większy. Nie każdy protest zlokalizowany poza stolicą będzie relacjonowany przez media o zasięgu ogólnopolskim, lecz na pewno każdy duży nadawca znajdzie miejsce w swoich programach informacyjnych i publicystycznych, by choćby zrelacjonować wydarzenia, które miały miejsce na ulicach stolicy.

Podczas gdy w Warszawie miało miejsce 80 wystąpień w badanym okresie to kolejne miejsca pod względem liczby wystąpień rolniczych zajmują trzy powiaty z 11 wystąpieniami w badanym okresie (tabela 6).

Tabela 6. Powiaty z największą liczbą wystąpień rolniczych

Wyszczególnienie	Województwo	Liczba protestów
Warszawa	mazowieckie	80
Bydgoszcz	kujawsko-pomorskie	11
Powiat sieradzki	łódzkie	11
Szczecin	zachodniopomorskie	11
Powiat białostocki	podlaskie	9
Powiat grójecki	mazowieckie	8
Lublin	lubelskie	8
Powiat piotrkowski	łódzkie	8
Powiat średzki	wielkopolskie	8

Źródło: opracowanie własne.

Ogromna dysproporcja liczby protestów w Warszawie w porównaniu do innych powiatów widoczna jest również w ujęciu wojewódzkim (tabela 7).

Tabela 7. Województwa z największą liczbą wystąpień rolniczych

Wyszczególnienie	Liczba protestów
Mazowieckie	120
Wielkopolskie	85
Kujawsko-pomorskie	66
Łódzkie	51
Lubelskie	47
Zachodniopomorskie	45
Podlaskie	30
Warmińsko-mazurskie	21

Źródło: opracowanie własne.

Z tego powodu zdecydowaliśmy się prezentować dane bez protestów, które odbyły się w Warszawie (mapa 1). Poza oczywistym walorem przejrzystości taki sposób obrazowania danych geograficznych pozwala wysnuwać wnioski w kontekście posiadanych zasobów przez organizacje rolnicze oraz sposobu ich mobilizacji.

Mapa 1. Protesty rolników w Polsce 2012–2022 w województwach [bez Warszawy]

Źródło: opracowanie własne.

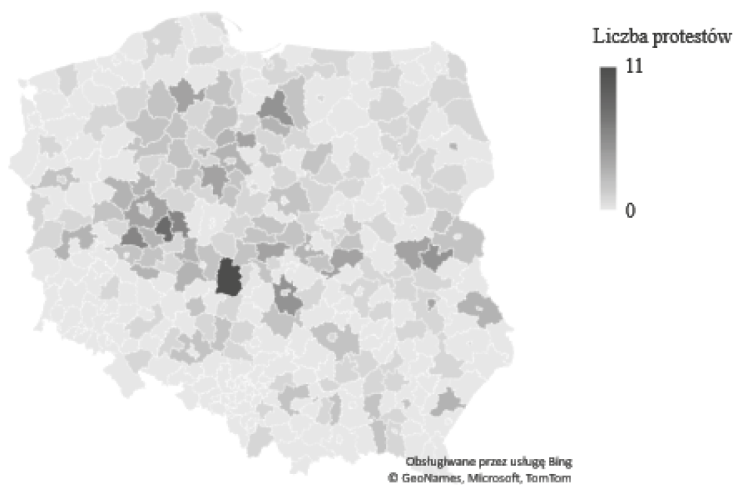
W takim ujęciu rolnicze protesty zdają się koncentrować w równoleżnikowym pasie województw centralnych. Wydaje się, że ma to związek z popularnością blokad jako formy protestu rolniczego i ich lokalizacją wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych. Powiatowe, bardziej szczegółowe obrazowanie, potwierdza taką interpretację. Protesty koncentrują się wzdłuż przebiegu najważniejszych autostrad i dróg ekspresowych w kraju. Ujawniają też kilka powiatów, w których szczególnie często dochodziło do wystąpień rolniczych. Takie koncentracje wystąpień mogą być tłumaczone zasobami organizacji posiadanyymi w danym regionie. Dla sprawdzenia takiej tezy zestawiliśmy dane dotyczące Agrounii (mapy 2 i 3) oraz NSZZ RI S (mapa 4).

Mapa 2. Protesty Agrounii w Polsce 2012–2022 w województwach (bez Warszawy)

Źródło: opracowanie własne.

Mapa 3. Protesty Agrounii w Polsce 2012–2022 w powiatach (bez Warszawy)

Źródło: opracowanie własne.

W ujęciu wojewódzkim Agrounia wykazywała największą aktywność w województwach centralnych, w szczególności w wielkopolskim, łódzkim i kujawsko-pomorskim. A więc popularność Agrounii wśród rolników największa jest w sąsiedztwie miejsca powstania ruchu – okolic Sieradza położonego w województwie łódzkim na granicy z województwem wielkopolskim. Taką interpretację wspierają dane w ujęciu powiatowym. Tutaj na pierwszy plan wybija się powiat sieradzki udowadniając szczególną pozycję Agrounii na tym obszarze. Poza tym dobitnym wykazaniem „środka ciężkości” Agrounii, dane pokazują większą liczbę wystąpień rolniczych wzdłuż A1 – w części północnej jej przebiegu, A2 – właściwie na całej jej długości, S5 – między Poznaniem a Grudziądzem, S7 – między Warszawą a Gdańskiem oraz S8 – od Wrocławia do Warszawy.

Przypadek NSZZ RI S jest odmienny. W geograficznym obrazie wystąpień zrzeszonych w tej organizacji rolników dominują pojedyncze wystąpienia poza jednym regionem – województwem zachodniopomorskim. Większość wystąpień rolnicy z NSZZ RI S zorganizowali właśnie w tym województwie. Poza nim były to wystąpienia rozproszone i właściwie wyłącznie pojedyncze. A w województwie zachodniopomorskim NSZZ RI S była odpowiedzialna za większość wystąpień (25 z 45). Ale za taki obraz odpowiedzialna jest właściwie jedna akcja. Protest, który odbył się 18 stycznia 2022 r. był szczególny (www5). Po pierwsze, ograniczony był wyłącznie do jednego województwa, ale, po drugie, rolnicy zorganizowali wystąpienia w każdym powiecie tego województwa. W tym przypadku obrazowanie geograficzne nie pokazuje, że blokady to preferowana forma protestu (choć w rzeczywistości były to blokady dróg), ale wyraźnie wskazuje na siłę struktur NSZZ RI S w regionie. I jednocześnie może wskazywać, wraz z pozostałymi danymi dotyczącymi protestów tej organizacji, na słabość jej struktur poza województwem zachodniopomorskim. Jak wskazywaliśmy już wcześniej, proces osłabiania organizacyjnego NSZZ RI S zapewne rozpoczął się dużo wcześniej – wraz z rosnącą popularnością Samoobrony wśród rolników. Teraz miejsce po Samoobronie zdaje się wypełniać Agrounia.

Mapa 4. Protesty NSZZ RI S w Polsce 2012–2022 w województwach [bez Warszawy]

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Agrounia działa w ramach wypracowanych przez poprzedników. Wypełnia niszę pozostawioną przez NSZZ RI S i Samoobronę. Czy wreszcie, jeszcze szerzej, po tracącym systematycznie od Okrągłego Stołu Polskim Stronnictwie Ludowym. Pomimo swoich jednoznacznie wiejskich, rolniczych korzeni, w narracji Agrounii nie istnieją ograniczenia symboliczno-światopoglądowe. Mimo całej gamy postulatów ekonomicznych, Agrounia w swojej symbolice odwołuje się do zakorzenionych w tradycji ruchu ludowego symboli. „Agrounia żywi i broni” – to hasło pojawiające się podczas wydarzeń organizowanych przez jej działaczy. To próba odwołania się do sloganu korzeniami sięgającego insurekcji kościuszkowskiej, używanego w czasach budowy ustroju robotniczo-chłopskiego i później przez PSL jako wyraz kontynuacji od czasów II Rzeczypospolitej. Świadome odwołanie do modelu przywódczego Samoobrony i tradycji przedwojennego ruchu ludowego potwierdził w swoich wypowiedziach lider Agrounii.

Agrounia stanowi przykład Wiejskiego Ruchu Społecznego, który powstał jako reakcja na uświadomioną deprivację. W odróżnieniu od nowych ruchów społecznych, funkcjonujących również na obszarach wiejskich, mobilizacja tych obszarów przez Agrounię ma podłoże ekonomiczne. Jest głosem sił społecznych zależnych od decyzji władz publicznych, ale marginalizowanych w procesie podejmowania decyzji politycznych.

Pytania badawcze dotyczyły dwóch typów zasobów: przywództwa w ruchu wiejskim oraz związanej z nim geograficznej dystrybucji aktywności. Oba te czynniki łączy osoba Michała Kołodziejczaka. Jest on obecny na każdym etapie historii postawiania i kształtowania się Agrounii. Występuje nie tylko w każdym dokumencie formalnym, na czołowych miejscach, ale również właściwie w każdym materiale medialnym dotyczącym Agrounii. Jest wyrazistą postacią jednoznacznie identyfikowaną, już nie tylko z ruchem, ale również w szerszym kontekście grupy społeczno-zawodowej. Jednoosobowy model silnego przywództwa wspierają też dane geograficzne

Agrounia kontynuuje model działania Samoobrony także w sposobie i charakterze protestów. Blokad i demonstracje to ulubione formy protestu. Liczba blokad organizowanych oraz ich rozkład geograficzny wspierają stawiane przez nas tezy. Blokada nie wymaga wielu środków, jest łatwa do zorganizowania, nie musi być długotrwała, aby wywierać pożądaną skuteczną. Rolnicy dysponują własnymi środkami do przeprowadzenia takiej akcji, dogodnie lokalizacje są dostępne bliżej miejsca zamieszkania niż Warszawa. Przy dużym rozproszeniu potencjalnych uczestników WRS, wynikającym z niskiej koncentracji zaludnienia obszarów wiejskich, taka forma protestu wydaje się wyjątkowo racjonalna. Przy niewielkim koniecznym zaangażowaniu sił i środków można osiągnąć spodziewany oddźwięk społeczny i duże zainteresowanie mediów. Dane geograficzne na temat protestów potwierdzają też rolę i siłę oddziaływania Michała Kołodziejczaka w organizacji. W skrócie i w pewnym uproszczeniu mówiąc: im bliżej Sieradza, tym większa aktywność Agrounii. Gospodarstwo lidera staje się „środkiem ciężkości” dla akcji podejmowanych przez organizację. Należy również zauważyć innowacyjność Agrounii w kreowaniu nowych form i strategii protestu. Michał Kołodziejczak jako pierwszy zastosował formę blokady dyskontu przez sztuczne tworzenie kolejek do kasy przez kupujących po jednym warzywie rolników oraz jako pierwszy zastosował trzystopniową strategię organizacji protestu: konferencja prasowa – blokady w kraju – wiec/marsz/demonstracja w Warszawie eskalującą mobilizację sympatyków, wymuszającą wzmożoną odpowiedź państwa oraz rosnące zainteresowanie mediów.

Hipotezę o mobilizacji zasobów wokół centrum potwierdziliśmy również przykładem innej organizacji. NSZZ RI S nadal potrafi mobilizować swoich członków i sympatyków do aktywnego udziału w protestach. Na przykładzie NSZZ RI S doskonale widać centrum, w którym istnieją zorganizowane, aktywne struktury Związku – w województwie zachodniopomorskim. Na jego tle pozostałe protesty Związku są rozproszone geograficznie bez jasnego wzorca.

Ujęcie geograficzne, poza wykazaniem „środka ciężkości” Agrounii, pokazuje również strategię organizowania blokad. Swoje blokady Agrounia lokowała w punktach posiadających dwie cechy. Po pierwsze, musiały to być istotne miejsca z punktu widzenia szlaków komunikacyjnych. Stąd największa liczba wystąpień wzdłuż autostrad i dróg ekspresowych. Po drugie, uczestnicy, to warunek wynikający ze strukturalnych możliwości mobilizacyjnych, muszą mieć blisko na miejsce akcji – stąd względne rozproszenie blokad wzdłuż ciągów komunikacyjnych na osi wschód-zachód.

Bibliografia

- Buechler S.M. (2008), *Teorie nowych ruchów społecznych*, (w:) Góralch K., Mooney P.H. (red.), *Dynamika życia społecznego. Współczesne koncepcje ruchów społecznych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Czechowska-Derkacz B. (2012), *Magia politycznych wizerunków w mediach: Aleksander Kwaśniewski i Andrzej Lepper: studium przypadków*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Della Porta D. (2013), *Political opportunity/political opportunity structure*, (w:) *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*, John Wiley.
- Drozd-Piasecka M. (2001), *Andrzej Lepper – chłopski przywódca charyzmatyczny?*, „Etnografia Polska”, nr 45(1–2).
- Ekiert G., Kubik J. (1999), *Rebellious Civil Society*, University of Michigan Press, Michigan.
- Foryś G. (2008), *Dynamika sporu. Protesty rolników w III Rzeczpospolitej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Foryś G. (2015), *Kulturowe aspekty aktywności protestacyjnej rolników w Polsce*, „Studia Socjologiczne”, nr 216(1).
- Fuchs C. (2006), *The self-organization of social movements*, „Systemic Practice and Action Research”, No. 19(1).

- Gorlach K. (2000), *Nowe oblicze chłopstwa: protesty rolników polskich w latach 90.*, (w:) Domański H., Ostrowska A., Rychard A. (red.), *Jak żyją Polacy*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.
- Gorlach K., Los M., Mooney P.H. (2008), *Agriculture, communities, and new social movements: East European ruralities in the process of restructuring*, "Journal of Rural Studies", No. 24(2).
- Gurr T.R. (1970), *Why men rebel*, Princeton University Press, Princeton.
- Jenkins C. (1983) *Resource mobilization theory and the study of social movements*, "Annual Review of Sociology", No. 9(1).
- Klandermans B. (1984), *Mobilization and participation: Social-psychological expansions of resource mobilization theory*, "American Sociological Review", No. 49(5).
- Koopmans D., Rucht D. (2002), *Protest Event Analysis*, (w:) Klandermans B., Staggenbord S. (Eds.), *Methods of Social Movement Research*. Minneapolis, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Marczewska-Rytko M. (2014), *Kampania przed referendum akcesyjnym Polski do UE w kontekście doradztwa politycznego*, „Roczniki Nauk Społecznych”, nr 42(1).
- Mooney P.H. (2000), *Specifying the "Rural" in Social Movement Theory*, "Polish Sociological Review", No. 129.
- Orum A.M. (1974), *On participation in political protest movements*, "The Journal of Applied Behavioral Science", No. 10(2).
- Pacześniak A. (2010), *Populizm w służbie eurosceptyków i euroentuzjastów*, (w:) De Waele J.-M., Pacześniak A. (red.), *Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji*, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Trudnowski P. (2021), *Nowy Lepper i nowa Samoobrona?*, <https://klubjagiellonski.pl/2021/12/13/nowy-lepper-i-nowa-samoobrona-czy-agrounia-i-michal-kolodziejczak-zmienia-polska-polityke/> [dostęp: 18.04.2023].
- „Tygodnik Poradnik Rolniczy” (2022), <https://www.tygodnik-rolniczy.pl/wiadomosci-rolnicze/agrounia-chce-byc-partia-kolodziejczak-wzorem-lepper-i-przedwojenny-ruch-ludowy-2386730> [dostęp: 12.05.2023].
- Wasilewski J. (1986), *Społeczeństwo polskie, społeczeństwo chłopskie*, „Studia Socjologiczne”, nr 3(102).
- (www1) <https://www.agrofakt.pl/rolniczy-protest-producenci-ziemniakow-pomidorow-hodowcy-swin-protestuja/> [dostęp: 26.05.2023].
- (www2) <https://www.cenyrolnicze.pl/wiadomosci/wiesci-rolnicze/160-pozostale-wiesci-rolnicze/14432-blokada-a2-zakonczona-rolnicy-czekaja-na-ruch-ministra-ardanowskiego> [dostęp: 26.05.2023].

- (www3) <https://www.rp.pl/polityka/art37982221-sondaz-porozumienie-gowina-z-grounia-kolodziejczaka-nad-progiem-wyborczym> [dostęp: 26.05.2023].
- (www4) <https://www.tygodnik-rolniczy.pl/wiadomosci-rolnicze/rolnicy-razem-z-gornikami-przywiezli-im-swojska-kielbase-i-chleb-2386217> [dostęp: 26.05.2023].
- (www5) <http://www.okiemrolnika.pl/protestujacy-rolnicy-mowia-dosc-w-ministerstwie-odprawili-ich-z-kwitkiem> [dostęp: 26.05.2023].

Aneks: lista źródeł

aerisfuturo.pl; agri24.pl; agrobiznespark.pl; agrodziennik.pl; agrofakt.pl; agrofoto.pl; agroindustry.pl; agrolok.pl; agropasja.tv; agropolska.pl; agroprofil.pl; agrosukces.pl; agro-technika.pl; akademiarzepaku.pl; arimr.gov.pl; arimr.gov.pl; atrexpess.com.pl; bagna.pl; besthunters.pl; bezpluga.pl; biogardena.pl; biuroprasowe.pl; biznes-ogrodniczy.pl; braclowiecka.pl; bronisze.com.pl; carnivores.eu; cenyrolnicze.pl; chronmyklimat.pl; ciec-gda.pl; cire.pl; covalgarden.pl; darzbor24.pl; dinoanimals.pl; dlafarmera.pl; dlaflorystow.pl; dobre-traktory.pl; doplaty.pl; drwal.net.pl; dzienniklesny.pl; dziennikrolniczy.pl; dzikiezycie.pl; ecocafe.eu; ecocafe.pl; ecoekonomia.pl; eco-news.pl; eco-news.pl; ecoportal.com.pl; ecoportal.com.pl; ecoportal.com.pl; ecoportal.com.pl; ecopress.pl; e-gospodarkaodpadami.pl; ekodostawcy.pl; ekoedu.com.pl; ekoexpo.pl; ekogroup.info; ekoinfo.pl; ekolas.mtp.pl; ekologia.pl; ekologia.pl; ekologiawpolsce.pl; ekologo.pl; eko-net.pl; ekonews.com.pl; ekooszczedni.pl; ekopolityka.pl; ekoportel.gov.pl; ekoquchnia.pl; eko-unia.org.pl; eko-uprawy.pl; elpiro.pl; energiapress.pl; e-odpady.com; e-warzywnictwo.pl; fajnyogrod.pl; fakt.pl; fanipogody.pl; floryscipolscy.pl; forest-monitor.com; forum-mleczarskie.org; fresh-market.pl; fundacjamare.pl; gartija.pl; gazeta.pl; gazetalesna.pl; gdos.gov.pl; gospodarz.tv; green-news.pl; greenpolska.com; green-projects.pl; gridw.pl; grupyogrodnicze.pl; ibles.pl; inspekty.pl; instytutoze.pl; i-rolnik.pl; izbamleka.pl; izbarolnicza.pl; kalendarzrolnikow.pl; kfpz.pl; kib.pl; kobietawsadzie.pl; kololesnikow.pl; kowr.gov.pl; krir.pl; laspolski.pl; lasy-prywatne.pl; losyziemi.pl; lovelygarden.pl; lowiecpolski.pl; magazynbiomasa.pl; maszynydlafarmera.pl; miastonaplus.pl; min-pan.krakow.pl; moj-ogrodnik.pl; mojpieknyogrod.pl; motofarmer.pl; naszarola.pl; naszaziemia.pl; natgeokids.pl; natura2000.gdos.gov.pl; natura2000.org.pl; naukadlaprzyrody.pl; naukaoklimacie.pl; nawozy.eu; newslink.com.pl; nfosigw.gov.pl; nowoczesnafarma.pl; nowoczesnerolnictwo.info; nowydzialkowiec.pl; odpady.net.pl; ogrodwmiescie.pl;

oikos.tv; okiemrolnika.pl; onoze.pl; opryskiwacze.info; otwarteklatki.pl;
owk.pl; ozeon.com.pl; piorin.gov.pl; pir.home.pl; podoslonami.pl;
polskawies24.pl; polskialarmsmogowy.pl; polskierolnictwo.pl; polskiesadownictwo.pl;
poluje.pl; pomyslnaogrod.pl; poradnikogrodniczy.pl; portalhodowcy.pl;
portalwysokichplonow.pl; ppr.pl; przedsiębiorcarolny.pl;
przyrodnicze.org; puszcza.tv; pzlow.pl; raportrolny.com; recykling.pl;
rolnictwo.com.pl; rolniczeabc.pl; rolnikinfo.pl; rolnikpolski.pl; rp.pl; sad24.pl;
sadinfo.pl; sadnowoczesny.pl; sadownictwo.com.pl; sadyogrody.pl;
salamandra.org.pl; sitlid.pl; smoglab.pl; sozosfera.pl; spalarnie-odpadow.pl;
sprh.pl; srodowisko.pl; strefaagro.pl; swiatoze.pl; swiatrolnika.info;
swietodrzewa.pl; targilesne.pl; teraz-srodowisko.pl; tpl.org.pl; traktory.info.pl;
tvagro.pl; twojapogoda.pl; tygodnik-rolniczy.pl; tylkoprzyroda.pl;
uprawypolowe.pl; warzywa.pl; warzywaiowoce.pl; warzywapolowe.pl;
werandacountry.pl; wiescirolnicze.pl; wiz.pl; wlaczoszczedzanie.pl;
wody.gov.pl; wprost.pl; wspolnytrakt.pl; wwf.pl; wymarzonyogrod.pl;
zagoramizalasami.org; zagrodanowa.pl; zakochaniwkwiatach.pl; zepak.com.pl;
zielonagospodarka.pl; zielonasiec.pl; zielonewiadomosci.pl; zielonewydarzenia.pl;
zielonyogrodek.pl; zlpwrrp.pl; zpppn.pl; zycierolnika.pl

Afilacje: mgr Daniel Matusiak

Uniwersytet SWPS, Instytut Nauk Społecznych
ul. Chodakowska 19/31
03-815 Warszawa
e-mail: dmatusiak@swps.edu.pl

dr hab. Michał Wenzel

Uniwersytet SWPS, Instytut Nauk Społecznych
ul. Chodakowska 19/31
03-815 Warszawa
e-mail: mwenzel@swps.edu.pl

